

Міністерство освіти і науки України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

СОЗИКІНА Ганна Сергіївна

УДК 378.016:811.111

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ
ІНЖЕНЕРІВ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОЇ ГАЛУЗІ У ПРОЦЕСІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Попова Олена Володимирівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
професор кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Стрельников Віктор Юрійович,
Полтавський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені М.В. Остроградського,
професор кафедри філософії та економіки освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Грень Лариса Миколаївна,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», доцент
кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна.

Захист відбудеться 20 березня 2019 року о 16⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 214-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий 19 лютого 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. За умови інтеграції України в європейську економіку високорозвинений вітчизняний автомобільно-дорожній комплекс стає вирішальним фактором для ефективного входження країни в європейське співтовариство. Проте на сьогодні рівень розвитку вітчизняної автомобільно-дорожньої інфраструктури не відповідає світовим стандартам: за оцінками експертів Світового економічного форуму, індекс якості автомобільних доріг в Україні є один із найгірших у світі (країна майже не має автобанів європейського рівня, її дороги, що побудовані за радянських часів, вичерпали свій ресурс, мають високу зношеність тощо), у країні зафіксовано один із найвищих у Європі рівень аварійності на дорогах.

Подолання означених кризових явищ потребує переосмислення підходів до підготовки інженерів автомобільно-дорожньої галузі задля забезпечення формування контингенту фахівців нової якості, які ставитимуться до виконання професійних обов'язків відповідально, будуть відчувати свій громадянсько-професійний обов'язок перед державою й суспільством. Тож важливим завданням вищих закладів освіти, що здійснюють підготовку фахівців для відповідної галузі економіки, є формування в студентів *соціальної відповідальності*, що спонукатиме в майбутньому його як фахівця діяти в інтересах суспільного розвитку, забезпечуватиме здатність прогнозувати й оцінювати результати та наслідки своїх дій.

На необхідності розв'язання вказаної проблеми акцентовано увагу в нормативно-правових документах, зокрема в Законі України «Про вищу освіту» (2017); Концепції розвитку освіти на період 2015–2025 років (2014), Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (2015), рекомендаціях Міжнародної організації із стандартизації міжнародного стандарту ISO 26000:2010 «Керівництво з соціальної відповідальності» (2010). Проте на сьогодні в більшості студентів, які здобувають вищу освіту за технічним фахом, соціальна відповідальність сформована недостатньо, наприклад, за результатами пілотного дослідження, тільки в 32 % студентів (із 360 осіб) соціальна відповідальність сформована на достатньому рівні.

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що феномен соціальної відповідальності є предметом міждисциплінарного вивчення. Так, у соціально-філософському вимірі соціальну відповідальність досліджено в працях таких учених, як О. Безрукова, А. Гусейнов, О. Дробницький, А. Єрмоленко, Д. Леонтєв, К. Муздибаєв, Ю. Осокіна та інші. Психологічне підґрунтя соціальної відповідальності розкрито в дослідженнях Л. Божович, О. Ковальова, В. Крутецького, О. Леонтєва, К. Абульханової-Славської, К. Платонова, С. Рубінштейна, П. Якобсона. Різні аспекти формування соціальної відповідальності фахівців як складника їхньої професійно-етичної підготовки, зокрема й технічного профілю, розкрито в дослідженнях В. Бакштановського, С. Бикова, О. Винославської, Л. Грень, О. Ігнатюк, Ф. Кузіна, О. Лапузіної, О. Романовського, Н. Саєнко, Н. Сопневої, В. Стрельнікова, О. Худякова та інших науковців.

Проблемі формування соціальної відповідальності фахівців окремих технічних спеціальностей присвячено дослідження І. Булатнікової (машиністів залізничного транспорту), Т. Ємельянової (інженерів-енергетиків), Т. Римаревої (авіатехніків), Л. Толстих (гірничих інженерів). Водночас проблема формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі в процесі професійної підготовки не була предметом спеціального вивчення.

Актуальність розв'язання зазначеної проблеми посилюється виявленими в процесі дослідження *суперечностями*: між суспільною потребою в професійно відповідальних інженерах автомобільно-дорожньої галузі та досить низьким рівнем сформованості зазначеної якості у випускників профільних закладів вищої освіти; між необхідністю розв'язання проблеми формування соціальної відповідальності в майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі і недостатнім рівнем теоретичного вивчення вказаної проблеми; між необхідністю підвищення рівня соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі та недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення формування зазначеної якості в професійній підготовці студентів у вищих технічних закладах освіти.

Актуальність, недостатня розробленість проблеми та необхідність усунення вищезазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі у процесі професійної підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконане згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладах» (РК № 1–20019U004104). Тему дисертації затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 6-а від 06.11.2015) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 26.01.2016).

Мета дослідження – визначити вплив науково обґрунтованих і експериментально перевірених педагогічних умов формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі на рівень сформованості зазначеної якості.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. З'ясувати суть соціальної відповідальності інженера автомобільно-дорожньої галузі.
2. Визначити зміст структурних компонентів соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі.
3. Науково обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі в процесі професійної підготовки.

4. Уточнити критерії та показники рівня сформованості соціальної відповідальності інженерів автомобільно-дорожньої галузі.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі в процесі професійної підготовки.

Вихідною в дослідженні є **гіпотеза** про те, що рівень сформованості соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі підвищиться, якщо в процесі їхньої професійної підготовки забезпечити: 1) позитивну мотивацію студентів до формування й розвитку соціальної відповідальності та оволодіння професійно-моральними знаннями; 2) відповідальне ставлення студентів до виконання завдань і доручень у різних видах професійної підготовки (навчальна, виховна, науково-дослідна діяльність; виробнича практика); 3) стимулювання студентів до самовиховання соціальної відповідальності.

Досягненню мети й вирішенню поставлених завдань сприяло використання комплексу **методів дослідження**:

– *теоретичних* – аналіз філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури для зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, визначення поняттєво-категоріального апарату та обґрунтування педагогічних умов формування соціальної відповідальності в майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі;

– *емпіричних* – психолого-педагогічні діагностичні методи (анкетування, тестування, бесіди, опитування), обсерваційні методи (спостереження, само-спостереження, самооцінка) для визначення рівня сформованості в майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі соціальної відповідальності; педагогічний експеримент для перевірки гіпотези дослідження;

– *методів математичної статистики* – кількісний і якісний аналіз даних із використанням методів математичної статистики (статистична обробка результатів дослідження).

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– *уперше* науково обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі в процесі професійної підготовки, які передбачають забезпечення: позитивної мотивації студентів до формування й розвитку соціальної відповідальності та оволодіння професійно-моральними знаннями; відповідального ставлення студентів до виконання завдань і доручень у різних видах професійної підготовки (навчальна, виховна, науково-дослідна діяльність; виробнича практика); стимулювання майбутніх інженерів до самовиховання соціальної відповідальності;

– *уточнено*: 1) суть соціальної відповідальності майбутнього інженера автомобільно-дорожньої галузі як інтегративної якості особистості, що зобов'язує фахівця обирати стратегію діяльності, спрямовану на забезпечення

організації виробничого процесу, роботи свого колективу, безпеки й збереження життя та здоров'я водіїв, пасажирів, пішоходів; запобігання техногенних катастроф, дорожньо-транспортних пригод; екологізацію автомобільно-дорожньої інфраструктури, а також подальший інноваційний розвиток указаної галузі; 2) зміст структурних компонентів соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-світоглядного, діяльнісно-рефлексивного, емоційно-вольового, особистісно-конативного); 3) критерії (мотиваційно-емоційний, змістово-діяльнісний, особистісно-поведінковий) та показники рівня сформованості соціальної відповідальності інженерів автомобільно-дорожньої галузі;

– *подальшого розвитку* дістали форми й методи формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі (дискусії з аналізом конкретних ситуацій морального вибору, розв'язання етичних дилем, ігрові комплекси з відпрацюванням професійних ролей, професійний тренінг із прийняття відповідальних рішень тощо).

Практична значущість отриманих результатів дослідження полягає в тому, що розроблені й науково-обґрунтовані педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі пройшли експериментальну перевірку, підтвердили свою ефективність й можуть бути реалізовані в практиці сучасних технічних закладів вищої освіти.

Основні результати дослідження *впроваджено* в педагогічний процес Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (довідка № 1335/73 від 16.05.2018), Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (довідка № 66-04-301/27 від 26.04.2018), Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова (довідка № 895 від 19.04.2018).

Теоретичними положеннями та практичними напрацюваннями дослідження *можуть* послуговуватися викладачі під час проведення аудиторних та позааудиторних занять зі студентами при підготовці їх до майбутньої професійної діяльності, розробки навчальних програм, створення навчальних посібників; студенти в процесі написання курсових, магістерських проектів. Матеріали дослідження доцільно використовувати в межах курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом публікації матеріалів дисертації. Основні положення, висновки й результати доповідалися на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях і семінарах: «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика» (Харків, 2015), «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології» (Київ, 2015), «Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика» (Воронеж, 2015), «Внесок молодих учених у розвиток наукового потенціалу суспільства» (Харків, 2016, 2018), «Основные вопросы современного языкознания» (Астрахань, 2016), «Механізми формування мотивації до навчання іноземних мов студентів ВНЗ» (Харків, 2015), «Проблеми і перспективи навчання іноземних мов у ВНЗ»

(Харків, 2016), «Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів» (Харків, 2017), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Харків, 2017).

Основні результати й висновки виконаної роботи були обговорені й позитивно оцінені на засіданнях кафедри початкової, дошкільної та професійної освіти, на звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (2015–2018 рр.).

Публікації. Основні положення дослідження відображені в 18 одноосібних публікаціях, із них: 7 – статті в провідних наукових фахових, міжнародних періодичних і наукометричних виданнях, 2 – статті в інших виданнях, 9 – матеріали наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. У тексті міститься 13 таблиць (на 9 сторінках), 2 рисунки (на 2 сторінках), 2 формули, 18 додатків (на 56 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 294 сторінки (обсяг основного тексту – 186 сторінок). Список використаних джерел містить 303 найменування, із них 21 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, розкрито ступінь її розробленості, визначено об'єкт, предмет, гіпотезу, мету й завдання, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі «**Теоретичні питання формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі**» на підставі вивчення наукових праць з'ясовано суть соціальної відповідальності інженера; визначено особливості та зміст структурних компонентів соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі; науково обґрунтовано педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів зазначеної галузі в процесі професійної підготовки.

На підставі аналізу феномену відповідальності встановлено, що *соціальна відповідальність* є одним із ключових понять професійної етики фахівців будь-якого профілю, зокрема й фахівців автомобільно-дорожньої галузі.

Соціальна відповідальність розглядається вченими в різних аспектах, зокрема як:

– сукупність вимог, що висуваються суспільством до своїх членів, як стан свідомості особистості у формі відчуття відповідальності, обов'язку перед суспільством, іншими людьми, перед собою тощо (С. Анісімов, Л. Грядунова, О. Дробницький, Р. Зеленський, О. Плахотний, Г. Фартухова та інші);

– схильність особистості дотримуватися у своїй поведінці загально-прийнятих соціальних норм, виконувати рольові обов'язки та готовність дати звіт за свої дії (К. Абульханова-Славська, К. Муздибаєв, О. Цибуленко та інші);

– здатність особистості усвідомлювати та відстоювати інтереси країни, суспільства, нації, сім'ї, професійного товариства; показник соціальної зрілості людини (Л. Дементій, Г. Маджар, В. Прядеїн, Д. Фельдштейн та інші).

На основі узагальнення різних підходів учених до розуміння досліджуваної якості *соціальну відповідальність у широкому сенсі* визначено в дисертації як інтегративну якість особистості, показник її соціальної зрілості, що зумовлює поведінку індивіда, яка ґрунтується на усвідомленні та прийнятті ним соціальних норм і цінностей суспільства, здатність оцінювати результати та наслідки своїх дій.

Соціальну відповідальність інженера автомобільно-дорожньої галузі в дисертації конкретизовано як інтегративну якість особистості, що зобов'язує фахівця обирати стратегію діяльності, спрямовану на забезпечення організації виробничого процесу, роботи свого колективу, безпеки й збереження життя та здоров'я водіїв, пасажирів, пішоходів; запобігання техногенних катастроф, дорожньо-транспортних пригод; екологізацію автомобільно-дорожньої інфраструктури, а також подальший інноваційний розвиток указаної галузі.

З огляду на результати наукових праць учених (В. Бодров, Н. Желаєвська, Л. Лідак, О. Луценко, Е. Рудковський, Т. Сидорова та інші) та з урахуванням специфіки професійної діяльності в автомобільно-дорожній галузі *структуру соціальної відповідальності інженерів відповідної галузі* представлено як сукупність взаємопов'язаних компонентів:

– *мотиваційно-ціннісного* (бажання діяти на користь людям, колективу, покращувати навколишнє середовище, прагнення підвищувати професійну компетентність; ціннісне ставлення до обраної професії; усвідомлення соціальної ролі фахівця автомобільно-дорожньої галузі в прогресивному розвитку країни, суспільства);

– *когнітивно-світоглядного* (фахові, етичні, екологічні, економічні та правові знання, які в сукупності утворюють професійно-етичний світогляд фахівця, що сприяє прийняттю відповідальних інженерних і управлінських рішень тільки в інтересах суспільства і без завдання шкоди навколишньому середовищу);

– *діяльнісно-рефлексивного* (уміння критично аналізувати, зіставляти й порівнювати суспільні факти та явища, давати їм оцінку, аргументувати своє ставлення до них; робити оцінні судження; приймати відповідальні рішення в професійних ситуаціях; готовність здійснювати усвідомлений вибір лінії поведінки в професійній діяльності);

– *емоційно-вольового* (позитивні емоції та моральні почуття, якими супроводжується процес виконання обов'язків і прийняття відповідального рішення; вольові механізми, які забезпечують саморегуляцію дій і поведінки, здатність діяти в напрямі досягнення свідомо поставленої суспільно-професійної мети, долаючи при цьому внутрішні й зовнішні перешкоди);

– *особистісно-конативного* (особистісно-професійні якості (громадянськість, патріотизм, дисциплінованість, вимогливість, чесність, гідність, сумлінність, соціальна зрілість, соціальна активність, вольові якості), які визначають готовність відповідально діяти в процесі виконання професійних і службових обов'язків).

Ученими (Л. Грень, О. Леонтьєв, А. Маркова, П. Якобсон та інші) доведено, що поведінку й діяльність людини зумовлює насамперед *мотивація* як система взаємопов'язаних між собою потреб, мотивів, цілей, цінностей, інтересів. Тож через цілеспрямовані зміни в мотиваційній сфері можна ефективно впливати на ефективність професійної підготовки студентів загалом і на формування соціальної відповідальності в них зокрема. Забезпечення відповідної професійної мотивації майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі зумовлює їхнє ціннісне ставлення до обраної професії, усвідомлення ними власної соціальної місії, розуміння значення відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків, сприяє соціально-професійному самовизначенню. Разом із тим формування в студентів соціальної відповідальності, як і будь-якої іншої особистісної якості, неможливе без оволодіння ними певною сукупністю знань. Проте, як було з'ясовано під час пілотного дослідження, значна кількість майбутніх фахівців (68 % із 360 осіб) недостатньо усвідомлює значущість власної соціальної відповідальності, більшість студентів (78 %) мають поверхові знання з питань професійно-етичної поведінки й світогляду фахівця.

Аналіз праць учених (М. Боритко, М. Каган, Л. Кандибович, О. Леонтьєв, В. Лозова та інші) дав підстави для висновку, що мотиви, цінності, установки, знання тільки тоді трансформуються в певну якість особистості, відбивають її соціально-професійну позицію, коли вони проходять через сферу її почуттів і переживань, переростаючи в переконання, і закріплюються на практиці в різних видах діяльності, тобто коли людина є не тільки спостерігачем, а й учасником подій або процесів. Саме в діяльності майбутній фахівець може проявити відповідальне ставлення до навколишньої дійсності, до виконання своїх обов'язків, реалізувати соціальну відповідальність у конкретних діях і вчинках. Це дає можливість стверджувати, що *залучення студентів у практичну діяльність* у різних видах професійної підготовки забезпечує цілісність здобутих знань, сприяє виробленню усвідомлених практичних умінь і дій, набуттю необхідного досвіду прийняття відповідальних рішень тощо.

Важливе значення для формування соціальної відповідальності майбутнього інженера має *професійне самовиховання*, оскільки воно зумовлює випереджувальне віддзеркалення у свідомості студента тих дій і вчинків, які йому необхідно здійснити в процесі соціалізації та професійного становлення, визначення тих рис і якостей, які необхідно розвивати на етапі професійної підготовки (Л. Грень, А. Кочетов, В. Лозовий, Л. Рувінський та ін.). Професійне самовиховання передбачає розроблення програми професійного саморозвитку, спонукає особистість до практичних дій щодо її реалізації, створює стимули для виявлення вольових зусиль. Завданнями професійного самовиховання в аспекті формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця є усвідомлення необхідності роботи над собою, адекватне співвіднесення своїх характеристик із конкретними соціально-професійними вимогами, наповнення професійної підготовки суспільним і особистісним сенсом, вироблення в собі

вольових механізмів для досягнення поставлених цілей. На жаль, у процесі дослідження було з'ясовано, що кількість студентів, які цілеспрямовано займаються професійним самовихованням, становить лише 2,6 %. З огляду на отримані дані зроблено висновок, що важливим для долучення майбутніх фахівців до професійного самовиховання є педагогічне стимулювання, яке передбачає використання різноманітних методів заохочення, надання особистісно-орієнтованої допомоги студентам із боку викладачів у здійсненні самодіагностики, визначенні індивідуальної траєкторії професійного саморозвитку тощо.

Наведені положення дали можливість визначити педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі в процесі професійної підготовки, а саме: 1) посилення позитивної мотивації студентів до формування й розвитку соціальної відповідальності та оволодіння професійно-моральними знаннями; 2) забезпечення відповідального ставлення студентів до виконання завдань і доручень у різних видах професійної підготовки (навчальна, виховна, науково-дослідна діяльність; виробнича практика); 3) стимулювання студентів до самовиховання соціальної відповідальності.

У другому розділі **«Експериментальна перевірка педагогічних умов формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі»** розкрито загальні питання організації та проведення педагогічного експерименту, визначено критеріальну базу дослідження, проаналізовано результати експериментальної роботи.

Для перевірки гіпотези дослідження було проведено педагогічний експеримент на базі Харківського національного автомобільно-дорожнього університету та Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова. В експериментальному дослідженні брали участь студенти загальною кількістю 641 особа, із яких було утворено три експериментальні групи (E_1 , E_2 , E_3) загальною кількістю 320 осіб і контрольну групу (K), до складу якої ввійшла 321 особа.

На констатувальному етапі експерименту було проведено комплексне діагностування вхідного рівня сформованості соціальної відповідальності студентів експериментальних і контрольної груп за визначеними в дослідженні критеріями (мотиваційно-емоційним, змістово-діяльним, особистісно-поведінковим) і відповідними показниками (їх представлено в табл. 1).

За даними констатувального етапу експериментальної роботи було створено три експериментальні групи. Студенти групи E_1 (155 осіб) відповідально ставилися до навчання, проте в них були недостатньо розвинені соціальні мотиви професійної підготовки, студенти майже не виявляли соціальної активності, не мали чіткої соціальної позиції. Групу E_2 (100 осіб) було утворено зі студентів із недостатнім рівнем навчально-професійної мотивації, які відповідально ставлення до навчання й соціальну активність проявляли ситуативно, відчували утруднення самовизначення в ситуаціях морального вибору. До третьої групи E_3 (65 осіб) було включено студентів, які

зазвичай безвідповідально ставилися до навчання, не усвідомлювали соціальної місії обраної професії, індиферентно ставилися до участі в суспільно-громадській діяльності, їх характеризувала невизначеність соціальної позиції. Особливості цих груп урахувалися в процесі формування експерименту, що був спрямований на забезпечення теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування соціальної відповідальності студентів.

Роботу з реалізації *першої з визначених умов* розпочали з першого курсу. Уже на першій лекції зі «Вступу до спеціальності» було акцентовано увагу на особливій значущості для сучасного інженера автомобільно-дорожнього галузі соціальної відповідальності, надано студентам цільову установку на формування цієї професійної якості.

Для формування соціально-професійної мотивації студентів провели широку інформаційно-роз'яснювальну роботу, до якої були залучені викладачі, куратори академічних груп, лідери студентського самоврядування. Таку роботу провадили під час лекційних і семінарських занять, на кураторських годинах, на яких обговорювали зі студентами питання відповідальності за навколишнє середовище, країну, колектив, за результати професійної діяльності, власного професійного розвитку тощо.

У контексті цієї роботи використовували бесіди, дискусії, диспути, «круглі столи» соціально-професійної тематики («Що таке професійний обов'язок?», «Інтереси справи та інтереси особистості: коли вони збігаються?», «Що таке принциповість?», «Відповідальна людина: яка вона?» та інші), ділові, рольові (імітаційні) ігри, запроваджували рефлексивні методи роботи тощо. Особливе місце відводилося *відеотренінгам* («Такого могло не статися», «З місця події» тощо), на яких студенти наочно могли побачити наслідки безвідповідального ставлення фахівців автомобільно-дорожнього галузі до професійних обов'язків.

Забезпечення зазначеної умови потребувало диференційованої корекції соціально-професійної мотивації студентів, особливо це було потрібне студентам групи Е₃, для яких проводили додаткові індивідуальні бесіди й консультації, під час яких переконували студентів у необхідності вироблення в собі соціальної позиції, усвідомлення значущості обраної професії для прогресивного розвитку країни й суспільства, надавали поради щодо організації самоконтролю своїх дій і вчинків у різних видах діяльності.

Для оволодіння студентами професійно-моральними знаннями зміст навчальних занять із суспільно-гуманітарних («Філософія», «Історія України», «Соціологія», «Правознавство», «Професійна етика»), психолого-педагогічних («Професійна педагогіка», «Психологія», «Психологія управління», «Психологія праці», «Соціальна психологія») і фахових («Економічна теорія», «Менеджмент», «Економіка підприємства», «Безпека життєдіяльності», «Охорона праці», «Основи екології») дисциплін збагачували матеріалами, пов'язаними з проблемою формування в майбутніх фахівців соціальної відповідальності. Також було розроблено та впроваджено спецкурс «Соціальна відповідальність майбутніх

інженерів автомобільно-дорожньої галузі», метою якого було поглиблення професійно-етичних знань і вмінь студентів і розвиток у них професійних якостей, що структурують соціальну відповідальність фахівця автодорожньої галузі.

Під час навчальних занять застосовували такі форми і методи, як: лекція/семінар-дискусія з аналізом конкретних ситуацій морального вибору, розв'язання етичних дилем, бесіда, «брейнстормінг», аналіз кейсів; створення проекту етичного кодексу фахівця обраної організації.

Реалізація *другої з визначених умов* передбачала забезпечення відповідального ставлення студентів до виконання завдань і доручень у різних видах професійної підготовки.

У процесі експерименту під час навчальних занять широко застосовували форми й методи роботи, що потребують прояву відповідального ставлення до навчально-професійних завдань. Ефективними в цьому плані виявилися навчально-ділові ігри, засновані на *імітаційному моделюванні* конкретної виробничої ситуації й виробничих відносин, пов'язаних із прийняттям відповідальних рішень, організацією спільної діяльності в умовах рольової взаємодії, розподілом та інтеграцією імітованих у грі виробничих функцій фахівців. Було запроваджено, зокрема, такі *імітаційно-моделювальні ігри*: «Як проїхати» (передбачала вирішення проблем, пов'язаних із поїздками на транспорті); «Гуманус» (студентам необхідно було вирішувати глобальні проблеми майбутнього людства); «Корабельна аварія» (на основі поєднання навчальної гри зі спрямованою дискусією студенти розробляли власний варіант «суспільного устрою»); «Дорожньо-будівельна компанія» (студенти мали «прокласти автомобільну дорогу», використовуючи наявні ресурси найбільш ефективно). Тим самим студенти були включені в процес професійної діяльності, у ситуації прийняття самостійних рішень і необхідності відповідати за свої дії, що сприяло розширенню діапазону соціально-професійних потреб та інтересів студентів, спонукало їх до відповідального ставлення до своїх обов'язків.

У процесі навчання широко використовували метод ситуацій. Професійно спрямовані ситуації повинні були викликати в студентів контрадикторні погляди й припускати моральний вибір і прийняття відповідальних рішень на основі обговорення різних позицій із приводу запропонованої ситуації. Такі ситуації передбачали здійснення студентами оцінної діяльності, що сприяло виробленню в майбутніх фахівців умінь аргументувати, доводити свою позицію, стимулювало розвиток таких особистісних якостей, як принциповість, активність, ініціативність тощо, що є вельми важливим для формування соціальної відповідальності. Крім того, під час навчальних занять широко запроваджували оцінювання відповідей товаришів і самооцінювання, що давало можливість залучати студентів до конструктивного аналізу індивідуальної та колективної діяльності, виявлення помилок, сприяючи виробленню в них рефлексивних умінь.

Особливості роботи в *позааудиторних видах професійної підготовки* в групах Е₁ та Е₂ були зумовлені спроможністю студентів самостійно обирати

зміст, вид і форму справ і доручень, для виконання яких необхідний різний рівень виявлення соціальної активності, самостійності, ініціювання способів виконання завдань, вольових якостей тощо. Тож студентів цих експериментальних груп лише «підштовхували» до вибору доручень соціально професійного спрямування. Натомість зі студентами групи Е₃ проводили додаткову роботу, спрямовану на забезпечення усвідомлення ними соціальної ролі сучасного інженера автомобільно-дорожньої галузі, на переконання їх у необхідності виявлення соціальної активної в різних видах професійної підготовки. Для цього організовували проблемні бесіди, бесіди-роздуми, міні-дискусії («Соціальна місія інженера в сучасному суспільстві», «Соціальна позиція та продуктивність діяльності інженера», «Роздуми про себе у своїй професії» тощо).

У процесі експериментальної роботи створювали *виховні ситуації різних типів*. Так, у групі Е₁ та Е₂ створювали ситуації, що безпосередньо спонукали студентів до виявлення соціальної позиції (ситуації морального вибору, прийняття відповідальних рішень; конфліктогенні ситуації з моральними колізіями; ситуації опанування новими способами діяльності), яка є фундаментом для формування соціальної відповідальності. Також створювали ситуації, що спонукали студентів до відповідального ставлення до колективної справи, уболівання за її результати (ситуації допомоги й взаємодопомоги; ситуації співпереживання за успіх загальної справи, змагання й суперництва; ситуації підпорядкування та інші). У свою чергу в групі Е₃ особливу увагу приділяли створенню ситуацій, спрямованих на стимулювання емоційно-почуттєвих станів, що збуджували прагнення студентів до виявлення професійно-моральних якостей, оволодіння професійно-етичними знаннями (ситуації співчуття, співпереживання; ситуації прагнення «відповідати» улюбленому герою, ситуації успіху та інші).

Студентів активно залучали до науково-дослідницької діяльності, в межах якої вони виконували проекти, що передбачали дослідження різних проблем автомобільно-дорожньої галузі в контексті соціально-професійної відповідальності (наприклад, «Екологічні проблеми та інженерний захист навколишнього середовища», «Тенденції розвитку автомобільно-дорожньої інфраструктури в Україні», «Екологічна безпека сучасних транспортних засобів»). Результати науково-дослідницької діяльності студенти доповідали на наукових конференціях університетського, міжвишівського, всеукраїнського та міжнародного рівнів. Посиленню відповідального ставлення студентів до проведення науково-дослідної діяльності сприяли такі заходи, як публікація результатів дослідження, нагородження похвальними грамотами, медаллю «За кращу наукову студентську роботу».

Також студентів залучали до участі в *громадській діяльності та волонтерському русі*, який останнім часом набуває все більшого поширення, адже волонтерська діяльність здійснюється заради добробуту та процвітання громад і суспільства загалом. Студенти отримували доручення (або обирали самостійно), які охоплювали такі напрями роботи:

– громадсько-політична діяльність (пошукова діяльність, участь в агітбригадах, агітпоходах, участь в організації студентських гуртків і клубів);

– громадсько-трудова діяльність (участь у трудових десантах, бригадах самообслуговування тощо);

– шефська робота (допомога студентів старших курсів студентам молодших курсів у різних видах професійної підготовки).

Особливу увагу приділяли участі майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі в студентському самоврядуванні, оскільки воно найбільшою мірою сприяє формуванню соціальної позиції особистості, реалізації її соціальної активності, допомагаючи майбутньому фахівцю проявити відповідальність, самостійність, ініціативність.

Під час залучення майбутніх інженерів до позааудиторної діяльності було забезпечено диференційований психолого-педагогічний супровід, спрямований на допомогу студентам у прояві відповідальності під час виконання навчальних завдань і доручень. Так, студентів групи E₁ заохочували до участі в громадській діяльності, допомагали їм у виборі доручень соціального спрямування, які викликали в них позитивні емоції та почуття, що, у свою чергу, породжувало бажання діяти на користь країни, суспільства. У групах E₂ та E₃ педагогічний супровід здійснювали переважно лідери студентського самоврядування, які допомагали студентам у виборі доручень, виробленні загального плану роботи, наданні інструктажу щодо їх виконання, в організації взаємодії з іншими людьми. У всіх експериментальних групах створювали ситуації «зараження успіхом», завдяки чому в студентів виникало відчуття «смаку загальної перемоги», радості від можливості допомогти іншим. У групі E₃ додатково провадили індивідуальні бесіди, консультації. Здійсненням психолого-педагогічного супроводу оптимізували організацію діяльності студентів у напрямі набуття ними досвіду відповідального виконання навчальних завдань і доручень у різних видах діяльності.

Значна увага була приділена в межах експериментальної роботи проходженню студентами *виробничої практики*, під час якої майбутні інженери автомобільно-дорожньої галузі набували досвіду відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків. Студенти-практиканти брали участь у раціоналізаторській і винахідницькій роботі підприємства, громадському житті колективу; набували практичних навичок організації й управління роботою автомобільного транспорту, забезпечення організації й безпеки дорожнього руху, вивчали систему діяльності транспортно-логістичного комплексу, виконували індивідуальні завдання, працювали дублерами штатного співробітника, що покладало на студента повну міру відповідальності за доручене завдання. Керівники практики здійснювали опосередкований диференційований контроль виконання студентами навчально-професійних завдань практики, водночас спонукаючи практикантів до самоконтролю. Особливу увагу в цьому аспекті приділяли студентам групи E₃ (надавали педагогічну підтримку, проводили додаткові консультації тощо).

Із метою реалізації *третьої з визначених умов*, якою передбачалося стимулювання студентів до самовиховання соціальної відповідальності, в експериментальних групах було вжито таких заходів:

– інформування студентів про роль самовиховання в розвитку особистісно-професійних якостей, зокрема й соціальної відповідальності. Для цього було проведено бесіди, дискусії «Професійне самовдосконалення особистості», «Пізнай себе», «Затверджуй себе», «Шляхи професійного самовиховання» тощо. Майбутніх фахівців переконували в необхідності самовиховання для розвитку особистісно-професійних якостей (при цьому акцентували увагу на соціальній відповідальності), без яких неможливо досягти успіху в професійній діяльності. У результаті такої роботи студенти приходили до висновку, що відповідальне ставлення до професійних обов'язків передбачає системну професійну самоосвіту, вивчення й застосування досягнень науки та передового досвіду, власного раціоналізаторського пошуку;

– ознайомлення студентів з теоретичними основами самовиховання, перевагами та хибами самовиховної діяльності, її методами (самопостереження, самоаналіз, самоінструктування, самонаказ, самозвіт тощо). На тренінгових заняттях із розробленого спецкурсу студенти оволодівали вміннями та прийомами самовиховання;

– консультування студентів, спрямоване на надання їм допомоги в укладанні індивідуальних програм самовдосконалення, складанні «Дорожньої карти особистісного професійного зростання» (визначалися напрями роботи, графіки здійснення самоконтролю та фіксації, розроблялися вправи для вироблення вольових якостей тощо);

– здійснення зворотного зв'язку в системі викладач-студенти з метою виявлення ступеня реалізації програми самовиховання (індивідуальні бесіди, анкетування, аналіз викладачем позитивних змін у сформованості соціальної відповідальності, ознайомлення зі щоденниками самоконтролю, портфоліо тощо).

Стимулюванню студентів до самовиховання соціальної відповідальності ефективно сприяли різноманітні заходи-заохочення: оголошення подяки, нагородження грамотою; визначення й підтримка ініціативних студентів і студентів-лідерів; відображення результатів громадської роботи на інформаційних дошках на факультетах; висвітлення досвіду кращих студентів-активістів на сторінках університетських газет; створення можливостей для виявлення лідерських якостей, самостійності, ініціативності (зокрема в процесі підготовки та участі в конкурсі «Кращий студент року»). Крім того, з метою стимулювання студентів використовували тактику превентивних дій, «прихованої допомоги» (особливо широко це запроваджували в групі Е₃).

На *контрольному* етапі експерименту було проаналізовано й узагальнено результати експериментальної роботи, які відбито в табл. 1. Наведені дані дають підстави стверджувати, що більш суттєву позитивну динаміку за всіма критеріями сформованості соціальної відповідальності отримано в експериментальних групах, порівняно з контрольною. Вірогідність результатів експериментальної роботи доведена засобами математичної статистики (аналізувалася зміна статистичних характеристик експериментальних і контрольних вибірок за критеріями значущості).

Результати експериментальної роботи (приріст у %)

Критерії, показники (рівні, характер виявлення) сформованості соціальної відповідальності студентів	Групи			
	Е ₁ (155 осіб)	Е ₂ (100 осіб)	Е ₃ (65 осіб)	К (321 особа)
Мотиваційно-емоційний критерій				
➤ <i>рівень сформованості соціальної спрямованості мотивації професійної підготовки:</i>				
– високий	+60,0	+50,1	+46,4	+14,1
– середній	-42,0	-29,6	-22,7	-9,2
– низький	-18,0	-20,5	-23,7	-4,9
➤ <i>усвідомлення соціальної відповідальності як важливого складника професіоналізму сучасного фахівця автомобільно-дорожньої галузі:</i>				
– усвідомлюють	+72,2	+66,4	+31,6	+3,1
– усвідомлюють недостатньо	-45,2	-30,5	+25,1	+27,6
– майже не усвідомлюють	-27,0	-35,9	-56,7	-30,7
➤ <i>рівень засвоєння суспільних цінностей (загальнолюдських, професійних, національних):</i>				
– високий	+74,2	+70,7	+32,7	+5,9
– середній	-45,2	-32,2	-13,4	+26,9
– низький	-29,0	-38,5	-46,1	-32,8
➤ <i>рівень сформованості емоційно-вольової сфери:</i>				
– високий	+61,7	+51,6	+41,1	+36,7
– середній	+1,9	-4,5	+20,0	+14,1
– низький	-63,6	-47,1	-61,1	-50,8
Змістово-діяльнісний критерій				
➤ <i>рівень сформованості соціально-професійних знань:</i>				
▪ високий (системні соціально-професійні знання; творчий характер їх засвоєння)	+55,2	+42,3	+50,3	+28,9
– середній	-24,5	-12,8	-11,9	-0,8
– низький	-30,7	-68,9	-38,4	-28,1
➤ <i>сформованість умінь, необхідних для виявлення соціальної відповідальності в професійній діяльності:</i>				
– високий	+56,1	+42,1	+50,1	+28,7
– середній	-24,0	-11,5	-11,9	-0,3
– низький	-32,1	-30,6	-38,2	-28,7
Особистісно-поведінковий критерій				
➤ <i>характер виявлення особистісних якостей, якими характеризується соціальна відповідальність фахівця:</i>				
– стійкий	+73,8	+69,7	+31,4	+4,0
– ситуативний	-44,4	-30,6	+22,9	+25,9
– майже не виявляють	-29,4	-39,1	-54,3	-29,9
➤ <i>рівень сформованості рефлексивності поведінки:</i>				
– високий	+64,1	+33,9	+33,6	+17,3
– середній	-37,1	-14,8	-21,6	-5,7
– низький	-27,0	-19,1	-12,0	-11,6
➤ <i>адекватність самооцінки:</i>				
– адекватна	+59,9	+50,9	+46,3	+13,1
– завищена	-42,0	-25,9	-23,0	-10,0
– занижена	-17,9	-25,0	-23,3	-3,1

Проведене дослідження підтвердило основні положення висунутої гіпотези та дало підстави сформулювати **висновки** відповідно до поставлених завдань:

1. Соціальну відповідальність інженера автомобільно-дорожньої галузі в дисертації конкретизовано як інтегративну якість особистості, що зобов'язує фахівця обирати стратегію діяльності, спрямовану на забезпечення організації виробничого процесу, роботи свого колективу, безпеки й збереження життя та здоров'я водіїв, пасажирів, пішоходів; запобігання техногенних катастроф, дорожньо-транспортних пригод; екологізацію автомобільно-дорожньої інфраструктури, а також подальший інноваційний розвиток указаної галузі.

2. Структуру соціальної відповідальності фахівців автомобільно-дорожньої галузі представлено як сукупність взаємопов'язаних компонентів: *мотиваційно-ціннісного* (бажання діяти на користь людям, колективу, покращувати навколишнє середовище, прагнення підвищити професійну компетентність; професійно-моральний ідеал; ціннісне ставлення до обраної професії; усвідомлення соціальної ролі інженера автомобільно-дорожньої галузі в прогресивному розвитку країни, суспільства); *когнітивно-світоглядного* (фахові, етичні, екологічні, економічні та правові знання, які в сукупності становлять професійно-етичний світогляд фахівця, що сприяє прийняттю відповідальних інженерних і управлінських рішень тільки в інтересах суспільства і без завдання шкоди навколишньому середовищу); *діяльнісно-рефлексивного* (уміння критично аналізувати, зіставляти й порівнювати суспільні факти та явища, давати їм оцінку, аргументувати своє ставлення до них; робити оцінні судження; приймати відповідальні рішення в професійних ситуаціях; готовність здійснювати усвідомлений вибір лінії поведінки в професійній діяльності); *емоційно-вольового* (позитивні емоції та моральні почуття, якими супроводжується процес виконання обов'язків і прийняття відповідального рішення; вольові механізми, які забезпечують саморегуляцію своїх дій і поведінки, здатність діяти в напрямі досягнення свідомо поставленої суспільно-професійної мети, долаючи при цьому внутрішні й зовнішні перешкоди); *особистісно-конативного* (особистісно-професійні якості, які визначають готовність відповідально діяти в процесі виконання професійних і службових обов'язків).

3. Науково обґрунтовано педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі: 1) посилення позитивної мотивації студентів до формування й розвитку соціальної відповідальності та оволодіння професійно-моральними знаннями; 2) забезпечення відповідального ставлення студентів до виконання завдань і доручень у різних видах професійної підготовки (навчальна, виховна, науково-дослідна діяльність; виробнича практика); 3) стимулювання студентів до самовиховання соціальної відповідальності.

Експериментально доведено позитивний вплив визначених педагогічних умов на рівень сформованості соціальної відповідальності інженерів

автомобільно-дорожньої галузі. Так, в експериментальних групах кількість студентів із високим рівнем сформованості соціальної відповідальності збільшилась у середньому на 52,4 %, а в контрольній групі – лише на 17,0 %; водночас кількість студентів, у яких виявлено низький рівень сформованості досліджуваної якості, зменшилася в середньому по експериментальних групах на 35,2 %, а в контрольній групі – на 24,6 %.

4. Уточнено критерії та відповідні показники сформованості соціальної відповідальності фахівців автомобільно-дорожньої галузі: *мотиваційно-емоційний* (соціальна спрямованість мотивації професійної підготовки; усвідомлення соціальної відповідальності як важливого складника професіоналізму сучасного фахівця автомобільно-дорожньої галузі; засвоєння суспільних цінностей (загальнолюдських, професійних, національних); сформованість емоційно-вольової сфери); *змістово-діяльнісний* (сукупність знань і вмінь, що характеризують сформованість соціальної відповідальності фахівця); *особистісно-поведінковий* (виявлення особистісних якостей, якими характеризується соціальна відповідальність фахівця; рефлексивність поведінки, адекватність самооцінки).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективними для подальшого наукового пошуку є питання вдосконалення науково-методичного забезпечення процесу формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі, комплексу методів діагностики соціально значущих якостей студентів технічного закладу вищої освіти.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Созикіна Г. С. Проблеми формування професійної відповідальності майбутніх інженерів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2015. Вип. 43(96). С. 342–347.

2. Созикіна Г. С. Проблеми професійно-етичної підготовки майбутніх інженерів. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2015. Вип. 44(48). С. 242–251.

3. Созикіна Г. С. Суть і зміст структурних компонентів соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Харків : «Смугаста типографія», 2016. Вип. 52. С. 70–77.

4. Созикіна Г. С. Порівняльний аналіз проблем формування соціальної відповідальності у закордонних та вітчизняних дослідженнях. *Теорія та*

методика навчання та виховання : зб. наук. праць. Харків : ХНАДУ, 2016. Вип. 39. С. 128–135.

5. Созикіна Г. С. Педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Гуманітарний вісник ДВЕЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Київ : Гнозис, 2016. Додаток 1 до Вип. 37, Том II (70). С. 206–214.

6. Созикіна Г. С. Особливості формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Харків : УПА, 2016. Вип. 50–51. С. 369–374.

7. Sozykina A. S. Approaches to definition of social responsibility in foreign research. *Студентство. Наука. Іноземна мова* : зб. наук. пр. студ., асп. та молод. наук. Харків : ХНАДУ, 2016. Вип. 8. Ч. 2. С. 103–106.

8. Созикіна Г. С. Відповідальність викладача як умова професійно-етичного розвитку студентів ВНЗ. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. Вип. 15. С. 363–369.

9. Созикіна Г. С. Реалізація педагогічних умов формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. Київ : Гнозис, 2017. Вип. 21. Кн. 3. Том III (77). С. 384–396.

Опубліковані праці апробаційного характеру

10. Созикіна Г. С. Сутність поняття соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Наукова дискусія: питання педагогіки та психології* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 груд. 2015 р.). Київ : Київ. наук. орг. пед. та псих., 2015. С. 84–86.

11. Созикіна Г. С. Формування установки на відповідальне ставлення до виконання професійних обов'язків у процесі вивчення іноземних мов. Механізми формування мотивації до навчання іноземних мов : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 13 листопада 2015 р.). Х. : ХНАДУ, 2015. С. 110–115.

12. Созикіна Г. С. Соціальна відповідальність в структурі життєвої позиції особистості. *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес (До 55 річниці першого польоту людини у космос)* : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. студ. і аспір. (Харків, 19–20 квіт. 2016 р.). Харків : НТУ «ХПІ», 2016. Ч. 1. С. 234–236.

13. Созикіна Г. С. Характеристика когнітивного компонента в структурі соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Вища і середня школа в умовах сучасних викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 трав. 2016 р.). Харків : ХНПУ, 2016. С. 203–207.

14. Sozykina A. S. Solving moral dilemmas in foreign languages as a means of developing future engineers' professional responsibility. *Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 6–7 жовт. 2016 р.). Харків : ХНАДУ. С. 354–357.

15. Созикіна Г. С. Набуття досвіду соціальної відповідальності у процесі вивчення іноземних мов у ВНЗ. *Проблеми і перспективи навчання іноземних мов у ВНЗ* : матеріали Міжнар. наук.-метод. семінару (Харків, 18 листоп. 2016 р.). Харків : ХНАДУ, 2016. С. 173–178.

16. Sozykina A. S. Teaching ethics and spirituality by means of a foreign language. *Основные проблемы современного языкознания*: матеріали междунар. науч.-практ. конф. (Астрахань, 2016 г.). Астрахань, 2016. С. 69–73.

17. Созикіна Г. С. Самовиховання як педагогічна умова формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців. *Психолого-педагогічні проблеми вищої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квіт. 2017 р.). Харків : «Стиль-Издат», 2017. С. 190–192.

18. Sozykina A. S. Development of professional and ethical outlook of technical university students as a condition of formation of specialists' responsibility. *Perspective scientific research* : Proceedings of IV International scientific conference. Morrisville: Lulu Press, 2017. P. 176–179.

АНОТАЦІЇ

Созикіна Г.С. Формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі у процесі професійної підготовки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, МОН України. – Харків, 2019.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі в процесі професійної підготовки.

У дисертації з'ясовано суть та визначено зміст структурних компонентів соціальної відповідальності майбутнього інженера автомобільно-дорожньої галузі. Науково обґрунтовано педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі в процесі професійної підготовки, що передбачають забезпечення позитивної мотивації студентів до формування й розвитку соціальної відповідальності та оволодіння професійно-моральними знаннями; відповідального ставлення студентів до виконання завдань і доручень у різних видах професійної підготовки (навчальна, виховна, науково-дослідна діяльність; виробнича практика); стимулювання майбутніх інженерів до самовиховання соціальної відповідальності. Експериментально доведено ефективність цих умов.

Ключові слова: майбутній інженер, автомобільно-дорожня галузь, соціальна відповідальність, формування, професійна підготовка, педагогічна умова.

Созыкина А.С. Формирование социальной ответственности будущих инженеров автомобильно-дорожной отрасли в процессе профессиональной подготовки. – Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального обучения. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, МОН Украины. – Харьков, 2019.

Диссертационная работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования социальной ответственности будущих специалистов автомобильно-дорожной отрасли в процессе профессиональной подготовки.

В диссертации выявлена сущность и определено содержание структурных компонентов социальной ответственности будущего инженера автомобильно-дорожной отрасли. Научно обоснованы педагогические условия формирования социальной ответственности будущих инженеров автомобильно-дорожной отрасли в процессе профессиональной подготовки, предусматривающие обеспечение положительной мотивации студентов к формированию и развитию социальной ответственности и овладение профессионально-нравственными знаниями; ответственное отношение студентов к выполнению заданий и поручений в различных видах профессиональной подготовки (учебная, воспитательная, научно-исследовательская деятельность; производственная практика); стимулирование будущих специалистов к самовоспитанию социальной ответственности. Экспериментально доказана эффективность этих условий.

Ключевые слова: будущий инженер, автомобильно-дорожная отрасль, социальная ответственность, формирование, профессиональная подготовка, педагогическое условие.

Sozykina G.S. Formation of the automobile and road industry future engineers' social responsibility in the process of professional training. – Qualifying scientific research should be treated as a manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Science. Specialty 13.00.04 – Theory and methodology of professional education. – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2019.

The thesis is a theoretical and experimental study of the problem of forming the automobile and road industry future specialists' social responsibility in the process of professional training.

It is found out in the research that one of the most important ways of solving the critical problems in the automobile and road industry in Ukraine is the change in the consciousness of the branch specialists, the formation of their social responsibility, which predetermines the behaviour of the individual, based on their awareness and acceptance of social norms and values of the society, the ability to evaluate the results and consequences of their actions.

Social responsibility of the automobile and road industry engineer is specified in the dissertation as the person's integrative quality, which compels the engineer to choose a strategy of activities aimed at ensuring the production process organization, their team's work, safety as well as life and health protection of drivers, passengers and pedestrians; prevention of man-made disasters, road accidents; ecologization of the automobile and road infrastructure.

In the dissertation, the structure of social responsibility of the engineers in the automobile and road industry is presented as a complex of interrelated components: *motivational and value* (the desire to act for the benefit of people and the collective, to improve the environment, value attitude to the chosen profession; awareness of the social role of the automobile and road industry specialist in the progressive development of the country); *cognitive-ideological* (professional, ethical, ecological, economic and legal knowledge, which, as a whole, constitutes the specialist's professional and ethical outlook that encourages them to take responsible decisions only in the interests of the society); *activity-reflexive* (ability to critically analyze, correlate and compare social facts and phenomena, assess them, give reasons for the attitude to them; make evaluative judgments; take responsible decisions in professional situations; readiness of an individual to make a conscious choice of the line of behavior in professional activity); *emotional-volitional* (assumes positive emotions and moral feelings, which are associated with the process of performing duties and taking a responsible decision; volitional mechanisms that provide self-regulation of actions and behavior, the ability to act in the direction of achieving social and professional aims set consciously, overcoming concurrently internal and external obstacles); *personality-conative* (personality-professional qualities such as citizenship, patriotism, discipline, insistence on high standards, honesty, dignity, conscientiousness, social maturity, volitional qualities, which determine the readiness to act responsibly while performing professional and official duties).

The pedagogical conditions for the formation of the automobile and road industry future specialists' social responsibility are scientifically substantiated. They stipulate positive motivation for the formation and development of social responsibility and the mastering of professional and moral knowledge by students; their responsible attitude to tasks and missions in various types of professional training; stimulation of future specialists to self-education of social responsibility. The effectiveness of the specified pedagogical conditions is experimentally substantiated. Also their positive impact on the level of the automobile and road industry engineers' social responsibility is experimentally proved.

Key words: future engineer, automobile and road industry, social responsibility, formation, professional training, pedagogical condition.